

Piotr Kapusta

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

STUDENCKI PROJEKT „GROBY WOJENNE W MAŁOPOLSCE”
NA PRZYKŁADZIE GMINY TUCHÓW
W POWIECIE TARNOWSKIM W 2010 ROKU

OGÓLNE INFORMACJE O PROJEKCIE

W 2018 roku przypadała okrągła, setna rocznica niezwykle istotnego wydarzenia mającego ogromny wpływ na losy Polski i świata. 11 listopada minęło sto lat od zakończenia I wojny światowej. W 2019 roku natomiast minie 80 lat od ataku wojsk niemieckich i radzieckich na II Rzeczpospolitą, który zapoczątkował działania wojenne II wojny światowej. Walki toczone w ramach zmagañ wojennych w latach 1914–1918 oraz 1939–1945 przyniosły miliony ofiar śmiertelnych.

Od 2008 roku w województwie małopolskim organizowany był projekt studencki „Groby wojenne w Małopolsce”, który za cel stawiał sobie inwentaryzację grobów ofiar poległych w obydwu wojnach światowych, ale także ludzi, którzy poświęcili swe życie walcząc przeciwko Szwedom podczas potopu szwedzkiego i Rosjanom w czasach konfederacji barskiej, uczestnicząc w powstaniach w XVIII–XX wieku, w tym w walkach o granice nowo powstałej II Rzeczypospolitej w latach 1918–1921 oraz ofiar represji w czasach stalinowskich do 1956 roku. Przedmiotem zainteresowania studentów były zarówno cmentarze wojskowe z I wojny światowej, jak i groby znajdujące się na cmentarzach parafialnych. Ich uwadze nie uchodziły również groby czy mogiły znajdujące się poza cmentarzami – np. w lasach, na łąkach czy przy drogach.

Projekt „Groby wojenne w Małopolsce” był inicjatywą realizowaną przez studentów we współpracy z Polskim Towarzystwem Historycznym na zlecenie Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie – Wydziału Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Dziedzictwa Narodowego. Od początku 2008 roku był realizowany przez zespoły studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z Koła Naukowego Historyków Studentów UJ (KNHS UJ) oraz Studenckiego Koła Naukowego Historyków im. Joachima Lelewela Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (SKNH UP im. Joachima Lelewela). Urząd, w porozumieniu z koordynatorami grup studenckich, wyznaczał obszar badań oraz informował władze samorządowe i kościelne o planowanych pracach, a także zapewniał środki finansowe. Pozostałe sprawy organizacyjne pozostawiono studentom.

edukacja
regionalna

Członkowie KNHS UJ wzięli udział w pięciu edycjach projektu inwentaryzując następujące powiaty w województwie małopolskim: 1) bocheński (2008), 2) nowotarski i tatrzański (2008), 3) limanowski (2009) 4) tarnowski – część południowa (2010) oraz 5) tarnowski – część północna i miasto Tarnów (2011).

Studenci krakowskiego Uniwersytetu Pedagogicznego, członkowie SKNH UP im. Joachima Lelewela, zaangażowali się w projekt w latach 2008–2017¹ uczestnicząc w sumie w dziesięciu obozach naukowych, których pomysłodawcą był dr hab. Hubert Chudzio, prof. UP². Na stronie internetowej SKNH UP im. Joachima Lelewela można znaleźć informacje o kilku edycjach projektu realizowanych w powiecie myślenickim i części powiatu wielickiego (2010), brzeskim (2011), proszowickim i części powiatu krakowskiego (2012), miechowskim i olkuskim (2013), chrzanowskim i oświęcimskim (2014)³.

W czasach, kiedy byłem studentem Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego (2007–2012) trzykrotnie wzięłem udział w projekcie „Groby wojenne w Małopolsce”. Obiektem moich zainteresowań stały się gminy: Łukowica (powiat limanowski), Tuchów (powiat tarnowski) i Ryglice (powiat tarnowski). Koordynatorem wszystkich tych trzech edycji był Stanisław Szykowski.

Niniejszy tekst jest próbą opisu projektu realizowanego przez członków KNHS UJ na przykładzie edycji z 2010 roku. W jej trakcie, wraz ze swoją siostrą Ewą Kapustą, zajmowałem się inwentaryzacją grobów, mogił oraz cmentarzy wojskowych na terenie gminy Tuchów. Badania, w których uczestniczyło 11 przedstawicieli KNHS UJ, odbywały się w dniach 19–30 lipca 2010 roku i objęły południową część powiatu tarnowskiego. Były to gminy: Ciężkowice, Gromnik, Pleśna, Rzepiennik Strzyżewski, Szerzyny, Tuchów i Zakliczyn. Studenci zostali podzieleni na pięć zespołów: cztery dwu- i jeden trzyosobowy.

Każdy z zespołów miał do wykonania kilka zadań. Na początku należało się zapoznać z istniejącą dokumentacją dotyczącą interesujących nas obiektów grobownictwa wojennego znajdujących na terenie danej gminy. Mieliliśmy do czynienia z dwoma rodzajami obiektów: znanymi, figurującymi w starej ewidencji, o których informacje otrzymaliśmy w formie specjalnych ankiet z Urzędu Wojewódzkiego, oraz takimi, które w owych ankietach się nie znalazły. Następnie trzeba było dotrzeć do każdego z nich w celu zweryfikowania informacji, jakie znaleźliśmy w dokumentacji i sprawdzenia stanu technicznego owych obiektów. Konieczne było wykonanie ich ewidencji fotograficznej. Naszym obowiązkiem było także udanie się do Urzędów Gmin i uzyskanie informacji formalnych, dotyczących numerów czy właścicieli działek,

¹ Informacja, którą przekazał dr hab. Hubert Chudzio, prof. UP.

² P. Czernich, K. Śmigielski, *Inwentaryzacja grobów i kwater wojennych. Sprawozdanie z obozu naukowego Studenckiego Koła Naukowego Historyków UP w powiecie brzeskim w 2011 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” Folia 127 (12): 2012, s. 290–294, <http://resgestae.up.krakow.pl/article/view/3032/2685> (dostęp: 30.03.2018).

³ http://uatacz.up.krakow.pl/~wwwhistorycy/?page_id=17 (dostęp: 30.03.2018).

na których znajdowały się interesujące nas obiekty. Kolejnym zadaniem było przeprowadzenie kwerendy ksiąg parafialnych w poszukiwaniu zapisów o ofiarach wojennych i odnalezienie ich grobów na cmentarzach parafialnych. W szczególności wartościowe były dla nas informacje o okoliczności śmierci danej osoby. Staraliśmy się także dokonać kwerendy publikacji znajdujących się w miejscowych bibliotekach i stworzyć odpowiednie zestawienie bibliograficzne. Ponadto przeprowadzaliśmy rozmowy ze starszymi mieszkańcami gmin, którzy mogli nadal pamiętać okoliczności śmierci ofiar działań wojennych albo na przykład wskazać mniej typowe niż cmentarze parafialne miejsca pochówku tych ludzi.

Finalnym zadaniem projektu było przygotowanie kart weryfikacyjnych dla Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie zawierających zebrane informacje dotyczące inwentaryzowanych przez nas obiektów. Każda karta ewidencyjna składała się z 24 rubryk. Były w nich pytania m.in. o nr wpisu do rejestru zabytków (jeżeli dany obiekt był do niego wpisany); powierzchnię grobu, mogiły czy cmentarza; ilość osób w nim pochowanych, jego zdjęcie z datą wykonania fotografii i nazwiskiem jej autora; dane kontaktowe do autorów karty ewidencyjnej; opis wyglądu i rys historyczny miejsca pochówku ofiary działań wojennych; wreszcie wykaz publikacji, które wykorzystaliśmy podczas prac. Informacje te posłużyły do uzupełniania internetowej bazy grobów wojennych znajdujących się na terenie województwa małopolskiego⁴.

Gmina Tuchów obejmuje następujące sołectwa: Buchcice, Burzyn, Dąbrówka Tuchowska, Jodłówka Tuchowska, Karwodrza, Lubaszowa, Łowczów, Mieszna Opacka, Piotrkowice, Siedliska, Tuchów, Trzemesna i Zabłędza.

W poniedziałek 19 lipca 2010 roku rozpoczął się nasz projekt. Po podróży pociągiem z Dworca Głównego w Krakowie w godzinach popołudniowych dotarliśmy do Tarnowa, gdzie zatrzymaliśmy się w miejscowym Domu Studenta przy ulicy Słowackiego 7.

Następnego dnia rozpoczęliśmy swoje badania terenowe. Wiązały się one z pewnymi trudnościami i niedogodnościami. Wiele wysiłku kosztowało nas czasem już samo dotarcie do licznych w tych okolicach cmentarzy wojskowych pochodzących z czasów I wojny światowej. Na terenie gminy Tuchów jest ich kilkanaście. Są to cmentarze wojskowe w Lubaszowej (nr 151), Siedliskach (nr 152, 153 i 156), Dąbrówce Tuchowskiej (nr 157), Miesznej Opackiej (nr 158), Tuchowie (nr 160, 161, 162⁵, 163 i 164), Łowczowie (nr 169 i 170), Zabłędzy (nr 174) i Piotrkowicach (nr 176). Znajdują się one w różnych częściach gminy i są od siebie

⁴ <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/> (dostęp: 30.03.2018).

⁵ Obecnie na jego terenie znajdują się domy mieszkalne. Zob. A. Krupiński, *Krajobrazy i zabytki ziemi Tuchowskiej w akwarelach i opisach Andrzeja B. Krupińskiego*, Tuchów 2011, s. 16.

znacząco oddalone. Niektóre zlokalizowane są w miejscach trudnych do odnalezienia, w lasach, czy na wzgórzach. W takich wypadkach konieczna okazywała się pomoc okolicznych mieszkańców i ich wskazówki, jak dotrzeć do poszukiwanego obiektu.

Niekiedy cmentarze znajdują się w takich miejscach, że sami mieszkańcy nie potrafili wskazać ich umiejscowienia. Tak było na przykład z cmentarzem wojskowym w Łowczowie (nr 170), który udało nam się ostatecznie odnaleźć tylko dlatego, iż spotkaliśmy starszego mężczyznę mieszkającego w bliskim sąsiedztwie obiektu. Cmentarz znajdował się w lasku na wysokim wzgórzu, a prowadziła do niego jedynie polna ścieżka. Na pytanie o lokalizację owego obiektu, większość osób wskazywała drogę do znacznie większego i bardziej znanego cmentarza w Łowczówku (nr 171), sąsiedniej miejscowości (gmina Pleśna).

Dotarcie do jednego z cmentarzy w Tuchowie (nr 164), znajdującego się na skraju Tuchowskiego Lasu, wśród pól, możliwe było tylko dzięki zaoferowanej nam pomocy radnego z miejscowego Urzędu Miasta. Było to dla nas o tyle zaskakujące, że cmentarz ten jest sporych rozmiarów, a spoczywa na nim ponad 300 żołnierzy.

Pomoc takich ludzi była nieoceniona, gdyby nie ona, dotarcie do niektórych obiektów mogłoby okazać się niemożliwe. Niejednokrotnie niezbędne było docieranie do kilku cmentarzy w jednym dniu, co wiązało się z koniecznością pieszego pokonania kilku bądź kilkunastu kilometrów. Czasami i w tym pomocni okazywali się mieszkańcy, oferując podwiezienie. Większość ludzi przyjmowała nas miło i z zainteresowaniem.

Kolejną niedogodnością w trakcie naszych badań terenowych okazywały się trudne warunki atmosferyczne. Nasz pobyt w Tarnowie związany z projektem „Groby wojenne w Małopolsce” można podzielić na dwa okresy. Najpierw, od wtorku 20 lipca do piątku 23 lipca, pracowaliśmy w trzydziestokilkustopniowym upale. Całe dni pracy w terenie przy takiej temperaturze stawały się odczuwalne. Z kolei od soboty, 24 lipca nastąpiła zmiana aury. Padało nieustannie przez kilka dni z rzędu, aż we wtorek 27 lipca w niektórych gminach ogłoszono stan zagrożenia powodziowego. Warto wspomnieć, iż część z terenów przez nas odwiedzanych ucierpiała podczas majowej powodzi. Z tym wiązały się też trudności komunikacyjne w dotarciu do niektórych miejsc, na przykład do miejscowości Jodłówka Tuchowska. Z powodu osuwisk powstałych w owym miejscu, przez wieś nie przejeżdżał żaden autobus, konieczna okazała się długa podróż autobusem jadącym objazdem a następnie dotarcie do wioski pieszo, co wiązało się z ogromnym nakładem czasu. Przez te kilka dni, ulewne deszcze znów dawały się mieszkańcom we znaki, a poziom miejscowych rzek rósł w oczach i podnosił się z godziny na godzinę. Pogoda poprawiła się nieco w czwartek 29 lipca, czyli dzień przed naszym wyjazdem z Tarnowa⁶.

⁶ P. Kapusta, E. Kapusta, *Inwentaryzacja grobów wojennych* [w:] „Alma Mater”, Nr 129: 2010, s. 64–65.

SPOTKANIA Z CIEKAWYMI LUDŹMI
I ICH POMOC W TRAKCIE NASZYCH BADAŃ TERENOWYCH

We wtorek 21 lipca udaliśmy się do Izby Pamięci w Tarnowie, aby lepiej przygotować się do realizacji naszych zadań i poznać nieco bardziej lokalną historię w czasach II wojny światowej. Uczestniczyliśmy w spotkaniu z żołnierzem Służby Zwycięstwu Polski, Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej ppłk Zdzisławem Baszakiem, który opowiedział nam o działaniach militarnych II wojny światowej na ziemi tarnowskiej. Wspomnił m.in. o walkach toczonych przez 16. Pułk Piechoty Ziemi Tarnowskiej (bitwa pszczyńska, początek września 1939 roku), do którego należał od ukończenia Szkoły Podchorążych. Pułkownik mówił także o osobach z Tarnowa i okolic, które zostały zabite przez gestapo lub zginęły w obozie zagłady w Oświęcimiu. Przedstawił nam również największe akcje AK na ziemi tarnowskiej, wymieniając np. słynną operację „III Most” z lipca 1944 roku, mającą na celu przechwycenie rakiety V-2. Wszyscy słuchaliśmy jego opowieści z zaciekawieniem i opuściliśmy Izbę Pamięci w Tarnowie bogatsi o niezwykle doświadczenie, po czym rozpoczęliśmy dalsze badania terenowe.

Kolejnym miłym spotkaniem, w którym miałem okazję uczestniczyć wraz ze swoją siostrą, była wizyta w Towarzystwie Miłośników Tuchowa, gdzie zostaliśmy przyjęci przez Stanisławę Durzę, Ryszarda Flądora oraz Tomasza Wantucha. Kilkugodzinna rozmowa wzbogaciła naszą wiedzę na temat miejscowych cmentarzy wojennych oraz wydarzeń I i II wojny światowej w Tuchowie i okolicach. Miłym gestem było też przekazanie nam w prezencie książki Stanisława Derusa *Tuchów. Miasto i gmina do roku 1945*. Okazała się ona niezwykle przydatna w poszukiwaniach interesujących nas obiektów.

Bardzo użyteczne dla naszego projektu były również wizyty w bibliotekach w Tuchowie oraz Jodłówce Tuchowskiej, gdzie mogliśmy zapoznać się z różnymi publikacjami książkowymi związanymi z tematem projektu, a także z lokalnym pismem *Jodłowianka* – kwartalnikiem Rady Sołectkiej w Jodłówce Tuchowskiej, miejscową gazetką szkolną *Mała Jodłowianka* oraz *Kroniką I Biblioteki Publicznej* w tej miejscowości. Cenne materiały uzyskaliśmy też w Tarnowie, gdzie odwiedziliśmy Marię Wojtal – konserwatora zabytków.

CMENTARZE WOJENNE Z I WOJNY ŚWIATOWEJ W GMINIE TUCHÓW

Na terenie gminy Tuchów znajduje się kilkanaście cmentarzy wojskowych z czasów Wielkiej Wojny, jak nazywano działania zbrojne toczące w latach 1914–1918. Już sam ten fakt powodował, że w nasze, trwające niespełna 2 tygodnie, badania terenowe musieliśmy włożyć sporo wysiłku.

Wybuch wojny w 1914 roku spowodował, że mieszkańcy Tuchowa mieli nadzieję na korzystną zmianę sytuacji nieistniejącej od końca XVIII wieku państwowości polskiej. Przypominano sobie historie miejscowych angażujących

się w przeszłości w walki powstańcze – powstańców listopadowych Jana Wincentego Mazurkiewicza i Aleksandra Różyckiego z Burzyna oraz Adama de Rostwo-Suskiego walczącego w postaniu styczniowym⁷. Po ogłoszeniu przez Austro-Węgry mobilizacji, wielu mieszkańców gminy Tuchów udało się do Tarnowa, a następnie do Krakowa. W trakcie I wojny światowej w walkach brali udział ludzie z Buchcic⁸, Dąbrówki Tuchowskiej⁹, Karwodrzy¹⁰, Siedlisk¹¹ czy Tuchowa¹². Należeli oni do Legionów Polskich czy Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera¹³. Walczyli na wielu frontach Europy m.in. w Bośni, Dalmacji, Czarnogórze, Serbii czy Włoszech¹⁴.

Działania zbrojne były prowadzone także na terenach gminy Tuchów. W 1914 roku toczyły się dwie bitwy o Tuchów – w listopadzie, kiedy miejscowość została zajęta przez Rosjan¹⁵, oraz od 22 do 25 grudnia, kiedy I Brygada próbowała powstrzymać ofensywę rosyjską pod Łowczowem i Łowczówkiem¹⁶. Zginęło wtedy 128 legionistów, a 342 zostało rannych¹⁷. Sam Tuchów stał się miejscem ucieczki żołnierzy rosyjskich w grudniu 1914 roku po przegranej bitwie pod Limanową¹⁸. Najcięższe walki na terenie interesującej nas gminy rozgrywały się na przełomie 1914/1915¹⁹.

W kolejnych latach ziemia tuchowska i okolice były areną walk na froncie wschodnim I wojny światowej, a ich pozostałością są cmentarze wojskowe, gdzie w sumie spoczywa 1043 żołnierzy, z których 249 zidentyfikowano²⁰. O ich mogiły dbali artyści tacy jak: Dusan Jurkovic, Gustaw Rossmann, Emil Ladewig, Hans Mayr, Robert Motka, Jan Szczepkowski, Gustaw Ludwig, Franz Stark, Johan Jänger, Johan Watzal, Heinrich Schulz, Franz Mazura, Alfons Karpiński, Henryk Uziembto, Wojciech Kossak, Reinhold Völkcl i Franz Poledne²¹.

⁷ S. Derus, *Tuchów. Miasto i gmina do roku 1945*, Tuchów 1992, s. 93.

⁸ *Kamienie milowe. Cz. 2, Wsie tuchowskiej gminy*, red. J. Kozioł, Tuchów 2003, s. 19–20.

⁹ Tamże, s. 83.

¹⁰ J. Salamon, *Pozdrowienie z Karwodrzy*, Tarnów 2001, s. 92.

¹¹ S. Gruszka, *Siedliska Tuchowskie „między dawnymi i młodszy laty”*, Tuchów 2002, s. 56.

¹² S. Derus, dz. cyt., s. 93–107.

¹³ Tamże, s. 95, 97.

¹⁴ J. Salamon, dz. cyt.

¹⁵ J. Kozioł, *Tuchów i okolice*, Tuchów 1999, s. 85.

¹⁶ A. Kowalik, *650 lat miasta Tuchowa 1340–1990*, Tuchów 1990, s. 39.

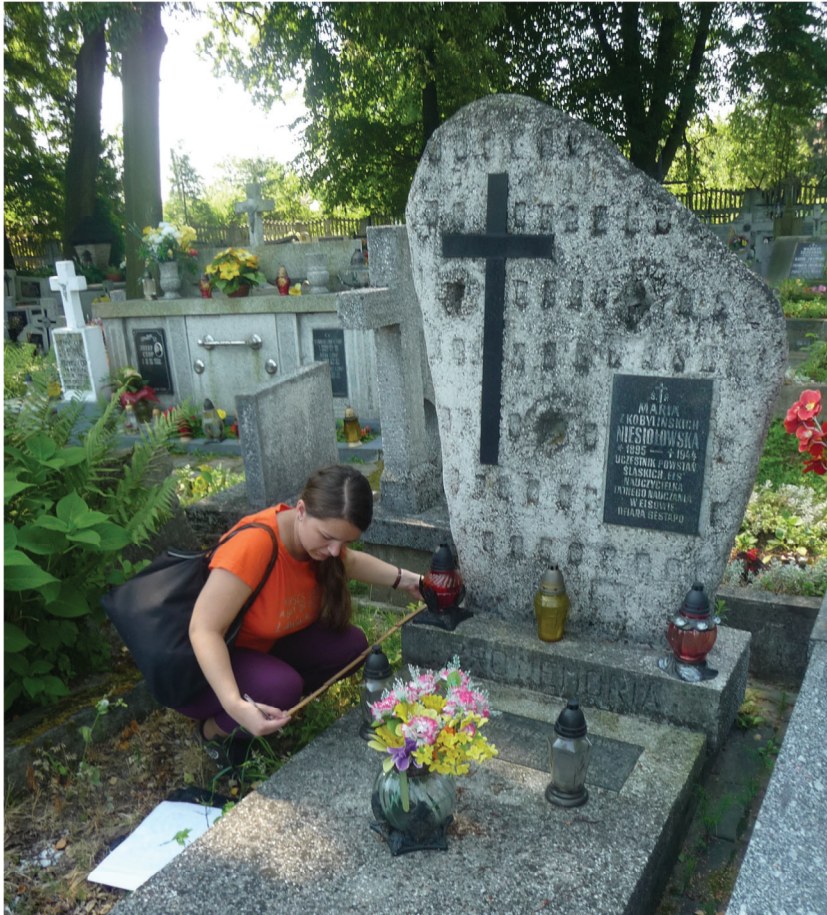
¹⁷ P. Kutaś, J. Leśniak, *Leksykon miast województwa małopolskiego*, Kraków 2007, s. 209.

¹⁸ T. Dudek, *Tuchów w latach 1879–1939 [w:] Pokłosie tuchowskich jubileuszy. Materiały z sesji naukowych z okazji 650-lecia (10.11.1990) i 670-lecia (14.09.2010)*, red. A. Kowalik, J. Kozioł, Tuchów 2011, s. 183.

¹⁹ E. Mikos, *Lubaszowa. Zarys dziejów wsi i szkoły*, Tuchów 2003, s. 13.

²⁰ Obliczenia własne na podstawie kart weryfikacyjnych przygotowanych w ramach projektu „Groby wojenne w Małopolsce” w 2010 roku.

²¹ A. Mężyk, *Tuchów w dokumentach*, T. 1, Tuchów 2007, s. 395.

Ewa Kapusta, prace inwentaryzacyjne, gmina Tuchów, 21 lipca 2010; fot. P. Kapusta

Zdaniem Stanisława Derusa, jeńcy rosyjscy w liczbie 240 przenosili na cmentarze ciała poległych znajdujące się wcześniej w prowizorycznych grobach, a nowe miejsca pochówku oporzędzali jeńcy włoscy²². Groby te weszły w krąg naszych zainteresowań w trakcie realizacji projektu „Groby wojenne w Małopolsce”. Poniżej przygotowałem ich zestawienie:

1. Cmentarz wojskowy nr 151 w Lubaszowej. Liczba pochowanych: 36 (5 z armii austro-węgierskiej, 1 z armii niemieckiej, 30 z armii rosyjskiej) w tym 5 zidentyfikowanych²³. Autor projektu: H. Scholz²⁴.

²² S. Derus, dz. cyt., s. 104.

²³ R. Frodyma, *Galicyjskie cmentarze wojenne. Przewodnik. T. 2, Okolice Tarnowa, Pruszków* 1997, s. 50.

²⁴ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny światowej na ziemi tarnowskiej*, Krosno 2006, s. 242.

2. Cmentarz wojskowy nr 152 w Siedliskach. Liczba pochowanych: 7 (2 z armii austro-węgierskiej, 5 z armii rosyjskiej) w tym 2 zidentyfikowanych²⁵. Autor projektu: H. Scholz²⁶.
3. Cmentarz wojskowy nr 153 w Siedliskach. Liczba pochowanych: 10 (4 z armii austro-węgierskiej, 6 z armii rosyjskiej), żaden nie został zidentyfikowany²⁷. Autor projektu: H. Scholz²⁸.
4. Kwatera wojenna nr 156 na cmentarzu parafialnym w Siedliskach. Liczba pochowanych: 25 (10 z armii austro-węgierskiej, 15 z armii rosyjskiej) w tym 2 zidentyfikowanych²⁹. Autor projektu: H. Scholz³⁰.
5. Cmentarz wojskowy nr 157 w Dąbrówce Tuchowskiej. Liczba pochowanych: 25 (10 z armii austro-węgierskiej, 15 z armii rosyjskiej) w tym 8 zidentyfikowanych³¹. Autor projektu: H. Scholz³².
6. Cmentarz wojskowy nr 158 w Miesznej Opackiej. Liczba pochowanych: 37 (27 z armii austro-węgierskiej, 10 z armii rosyjskiej) w tym 11 zidentyfikowanych³³. Autor projektu: H. Scholz³⁴.
7. Kwatera wojenna nr 160 z I i II wojny światowej na cmentarzu parafialnym w Tuchowie. Liczba pochowanych: 168 (103 z armii austro-węgierskiej, 1 z armii niemieckiej, 60 z armii rosyjskiej, 4 z armii polskiej, poległych we wrześniu 1939³⁵) w tym 73 zidentyfikowanych³⁶. Autor projektu: H. Scholz³⁷.
8. Kwatera wojenna nr 161 w Tuchowie. Liczba pochowanych: 94 (8 z armii austro-węgierskiej, 86 z armii rosyjskiej) w tym 2 zidentyfikowanych³⁸. Autor projektu: H. Scholz³⁹.
9. Obszar byłego cmentarza żydowskiego z nieistniejącą kwaterą wojenną 162. Liczba pochowanych: 4 (3 z armii austro-węgierskiej i 1 z armii rosyjskiej). Autor projektu: najprawdopodobniej H. Schulz⁴⁰. Cmentarz

²⁵ Tenże, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 50–51.

²⁶ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 246.

²⁷ Tenże, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 50–51.

²⁸ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny ...*, s. 248.

²⁹ Tenże, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 54.

³⁰ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny ...*, s. 250.

³¹ Tenże, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 55.

³² Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny ...*, s. 252.

³³ Tenże, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 55.

³⁴ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny ...*, s. 257.

³⁵ Dwóch z nich znany z nazwiska. Byli to Dymitr Bąk i Władysław Czerw. *Liber Mortuorum Tuchów Ab Anno 1911*, s. 124. Archiwum parafialne w Tuchowie.

³⁶ R. Frodyma, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 57.

³⁷ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny ...*, s. 258–259.

³⁸ Tenże, *Galicyskie cmentarze wojenne...*, s. 58.

³⁹ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny ...*, s. 260.

⁴⁰ <http://mapa.targeo.pl/cmentarz-wojenny-nr-162-tuchow-tuchow-5792134/cmentarz-z-i-wojny-swiatowej/adres> (dostęp: 27.12.2014).

został zdewastowany przez Niemców w czasach II wojny światowej. Obecnie znajdują się tam domy mieszkalne⁴¹.

10. Cmentarz wojskowy nr 163 w Tuchowie. Liczba pochowanych: 234 (137 z armii austro-węgierskiej, 97 z armii rosyjskiej) w tym 68 zidentyfikowanych⁴². Autor projektu: H. Scholz⁴³.
11. Cmentarz wojskowy nr 164 w Tuchowie. Liczba pochowanych: 304 (199 z armii austro-węgierskiej, 105 z armii rosyjskiej) w tym 42 zidentyfikowanych⁴⁴. Autor projektu: H. Scholz⁴⁵.
12. Cmentarz wojskowy nr 169 w Łowczowie. Liczba pochowanych: 28 (16 z armii austro-węgierskiej, 12 z armii rosyjskiej) w tym 14 zidentyfikowanych⁴⁶. Autor projektu: H. Scholz⁴⁷.
13. Cmentarz wojskowy nr 170 w Łowczowie. Liczba pochowanych: 24 (27 z armii austro-węgierskiej, 10 z armii rosyjskiej) w tym 8 zidentyfikowanych⁴⁸. Autor projektu: H. Scholz⁴⁹.
14. Cmentarz wojskowy nr 174 w Zabłędzy. Liczba pochowanych: 35 (35 z armii rosyjskiej) żaden nie został zidentyfikowany⁵⁰. Autor projektu: H. Scholz⁵¹.
15. Cmentarz wojskowy nr 176 w Piotrkowicach. Liczba pochowanych: 16 (16 z armii austro-węgierskiej) wszyscy zidentyfikowani⁵². Autor projektu: H. Schulz na podstawie szkicu Oskara Strandala⁵³.

Warto wspomnieć także, że na cmentarzu parafialnym w Tuchowie obok kwatery wojennej nr 161 znajduje się pojedynczy grób Walerego Dobrzańskiego – żołnierza poległego w 1915 roku o czym informuje nas napis znajdujący się na nagrobku.

GROBY WOJENNE Z II WOJNY ŚWIATOWEJ W GMINIE TUCHÓW

II wojna światowa również przyniosła liczne ofiary wśród mieszkańców gminy Tuchów. Ponad 300 mieszkańców zmobilizowano już we wrześniu 1939

⁴¹ http://www.geocaching.com/geocache/GC2681R_tajemnice-tuchowskiej-gory?guid=cfdcd5d-c241-4acb-a8f9-f1b865dddf41 (dostęp: 27.12.2014).

⁴² R. Frodyma, *Galiczyjskie cmentarze wojenne...*, s. 59.

⁴³ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 262.

⁴⁴ Tenże, *Galiczyjskie cmentarze wojenne...*, s. 61.

⁴⁵ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 264–265.

⁴⁶ Tenże, *Galiczyjskie cmentarze wojenne...*, s. 66.

⁴⁷ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 270.

⁴⁸ Tenże, *Galiczyjskie cmentarze wojenne...*, s. 66.

⁴⁹ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 273.

⁵⁰ Tenże, *Galiczyjskie cmentarze wojenne...*, s. 71.

⁵¹ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 274–275.

⁵² Tenże, *Galiczyjskie cmentarze wojenne...*, s. 72.

⁵³ Tenże, *Cmentarze wojenne z I wojny...*, s. 276–277.

roku; wielu z nich walczyło w 16. Pułku Piechoty Ziemi Tarnowskiej. 7 września 1939 roku Tuchów został zajęty przez Niemców⁵⁴. W kolejnych latach ludzie angażowali się w działalność przeciwko okupantowi co przejawiało się np. udziałem w walkach partyzanckich. Okupacja niemiecka trwała do stycznia 1945 roku.

Poniżej przygotowałem zestawienie osób, których groby odnaleźliśmy w trakcie naszego projektu i zostały one zakwalifikowane przez Małopolski Urząd Wojewódzki w Krakowie jako miejsce spoczynku ofiar działań wojennych:

Jodłówka Tuchowska:

1. Kotulska Maria – razem z mężem działali w Armii Krajowej, Maria była łączniczką: przewoziła prasę, ulotki i rozkazy, była także zaangażowana w tajne nauczanie. Mąż został zdekonspirowany na skutek czyjejś zdrady. 12 lutego 1943 roku gestapo przyjechało go aresztować. Ostrzeżony, zdołał zbiec, ale w odwecie zamordowana została jego żona, Maria Kotulska. Gestapowcy przybyli do szkoły, M. Kotulską zastrzelił Karl Opperman przy wejściu do budynku, na oczach dzieci. Została pochowana w nocy przez Leona Starzyka i Józefa Witka⁵⁵.

2. Mikos Paweł – został zamordowany przez hitlerowców dnia 7 września 1944 roku w wieku 33 lat⁵⁶.

3. Moździerz Stanisław – 15 października 1943 roku do jego domu rodzinnego przyszli dwaj żandarmi: jeden w mundurze granatowym, drugi w niemieckim. Zabrali Stanisława ze sobą. Kiedy przejeżdżali przez zalesiony teren, Moździerz zaryzykował ucieczkę. Nie zdołał jednak uciec daleko: został postrzelony w brzuch. Strzelał do niego granatowy policjant. Ranny Stanisław został odwieziony furmanką do kościoła parafialnego. Tam, dzięki prośbie swojej siostry, Marii, proboszcz Adam Wnęk wyspowiadał rannego i udzielił mu ostatniego namaszczenia. Wyruszone w dalszą drogę, ale Stanisław wkrótce zmarł. Jego pogrzeb odbył się 17 października 1943 roku, odprowadzony został przez proboszcza A. Wnęka⁵⁷.

⁵⁴ S. Derus, dz. cyt, s. 123.

⁵⁵ Informacje na podstawie następujących prac i artykułów: W. Chodor, *Gałązka Jedliny*, Jodłówka Tuchowska, 1993, s. 13–15; 2. „Jodłownianka”, nr 1, maj 1993, s. 1–2; 3. „Jodłownianka”, nr 3–4, wrzesień 1996, s. 3–5; 4. „Jodłownianka”, nr 22, marzec 2001, s. 6–7; 5. *Kronika I Biblioteki Publicznej w Jodłówce Tuchowskiej, założona 1993*; 6. „Mała Jodłownianka”, nr 3, maj 2004, s. 1–4.

⁵⁶ W. Chodor, *Gałązka Jedliny...*, s. 18 oraz *Liber mortuorum Jodłówka Tuchowska 1934–*, s. 46. Archiwum parafialne w Jodłówce Tuchowskiej.

⁵⁷ W. Chodor, *Niepotrzebne już śniadanie „Jodłownianka”*, 1995, nr 2 (czerwiec), s. 5–6 oraz *Liber mortuorum Jodłówka Tuchowska 1934–*, s. 41. Archiwum parafialne w Jodłówce Tuchowskiej.

4. Swoszowski Ludwik – został zastrzelony w dniu 7 września 1944 roku. Miał 46 lat⁵⁸.

Siedliska:

5. Nieznany żołnierz – nie pochodził z okolicy, możliwe, że przechodził przez wykopy „nad dworem” w Siedliskach. Prawdopodobnie był dezerterskim, przypuszczalnie z Proszowic przechodził do Jasła (przynajmniej niektórzy identyfikowali go z takim żołnierzem, który wcześniej pytał o drogę w tym kierunku). Zastrzelony został niedaleko domu pana Kordzikowskiego, a pochowany na cmentarzu parafialnym. Napis na nagrobku prawdopodobnie został ułożony przez nauczycielkę Marię Gacek⁵⁹.

Tuchów:

6. Tomasz Tylko – został rozstrzelany przez Niemców za posiadanie radioodbiornika w dniu zajęcia przez nich Tuchowa (7 września 1939 roku)⁶⁰. Na nagrobku widnieje błędna data śmierci – 2 września 1939 roku.

7. Pięciu AK-owców zabitych w 1943 roku, spoczywa we wspólnym grobie. Są to: Humenny Tadeusz z Oleśnicy, Kuczek Kryspin z Ciężkowic, Motyka Michał z Pławnej, Spała Franciszek z Tarnowa, Szczepanik Feliks z Kaśnej Dolnej. Wszyscy zginęli w dniu 28 października 1943 roku lub 1 listopada 1943 roku. Zostali rozstrzelani tuż przy cmentarzu parafialnym w Tuchowie, wcześniej przywiezieni z więzienia w Tarnowie, aresztowani za nielegalną działalność. Znaleźli się oni na zbiorowym afiszu śmierci z dnia 1 listopada 1943 roku obejmującym 5 nazwisk, na pozycjach listy 1–5⁶¹.

8. Kwatera wojenna ofiar terroru hitlerowskiego w latach 1943–1945:

8.1. W lipcu 1943 roku w Żurowej ukrywało się sześciu Rosjan, m.in. nauczyciel z Leningradu i Michał z Kujbyszewa. Niemcy wpadli na trop ukrywających się żołnierzy radzieckich. Nasłali przebranych za Rosjan konfidentów i prowokatorów, m.in. szlifierza, który wydał gestapo rodziny, które użyczyły mu pomocy. Przyjechał wraz z gestapowcami do Żurowej, by brać udział w konfrontacjach, aresztowaniu i rozstrzelaniu. W Żurowej 5 osób rozstrzelano na miejscu, pozostałych aresztowano. Wszystkich aresztowanych przywieziono do więzienia w Tuchowie i po kilku dniach rozstrzelano w nocy z 15 na 16 lipca 1943 roku w wiklinie nad rzeką Białą. Osoby, które w tych okolicznościach straciły życie to: Mikrut Alfred lat 21, Mikrut Janina lat 26, Mikrut Tadeusz lat 31,

⁵⁸ W. Chodor, *Gałązka Jedliny...*, s. 18 oraz *Liber mortuorum Jodłówka Tuchowska 1934–*, s. 46. Archiwum parafialne w Jodłówce Tuchowskiej.

⁵⁹ S. Gruszka, *Siedliska Tuchowskie...*, s. 64.

⁶⁰ S. Derus, dz. cyt., s. 124, 136.

⁶¹ Na nagrobku znajdują się 2 tablice. Pierwsza z nich jako datę śmierci AK-owców podaje 28 października 1943 roku, na drugiej figuruje data 1 listopada 1943 roku. Według publikacji S. Derusa (dz. cyt., s. 140) wydarzenie to miało miejsce 1 listopada 1943 roku.

Mikrut Stefania lat 34, Mikrut Kamila lat 60, Mikrut Stanisław lat 65, Mikrut Karol lat 65, Mikrut Zofia lat 52, Mikrut Ludwik lat 34, Mikrut Katarzyna lat 31, Bochenek Stefania lat 69, Bochenek Władysława lat 17, Bochenek Józef lat 28, Bochenek Dominik lat 30, Cieśla Bronisława lat 49, Filar Katarzyna lat 56, Filar Stanisława lat 16⁶².

8.2. Grupa oprawców z szefem tarnowskiego gestapo na czele, Obersturmführerem Willy Bernhardtem z 7-osobowym patrolem udała się do Karwodrzy w poszukiwaniu aktywnego członka AK, Kazimierza Solarza ps. „Kosiarz”. Nie zastali go w domu, rozstrzelali więc całą jego rodzinę. Byli to: Solarz Jan lat 64, Solarz Tekla lat 49, Solarz Maria lat 30, Solarz Stanisław lat 18, Solarz Julian lat 14, Solarz Władysław lat 11.

Jedynym świadkiem tej zbrodni był ukryty na strychu u Solarzów pchor. Zbigniew Gąsiorek ps. „Grab”, który przez szczelinę w podłodze widział wyprowadzenie całej rodziny na łąkę i jej rozstrzelanie⁶³.

8.3. Solarz Kazimierz lat 20 – zginął 12 maja 1944 roku na polanie leśnej w Trzemesnej, ranny serią wystrzałów z niemieckiego karabinu maszynowego. Na miejsce postoju grupy dywersyjnej, do której należał K. Solarz, naprowadził Niemców sołtys Trzemesnej Jan Chaim⁶⁴.

8.4. W dniu 16 marca 1944 roku rankiem zjechało do Tuchowa gestapo i SS-mani. Zaczęły się rewizje w domach, masowe rozstrzeliwania. Dwa samochody Niemców pojechały do Buchcic: 9-osobowy patrol z zastępcą szefa tarnowskiego gestapo Untersturmführerem Hubertem Schachnerem. Okrążyli trzy domy: Siwaków, Mikrutów i Węgrzynów, poszukując Stanisława Siwaka ps. „Mir”, członka AK, który wczesnym rankiem wyszedł z domu. Na stacji w Tuchowie został on poinformowany, że Niemcy pojechali w kierunku Buchcic. Pojechał do Łowczowa i udał się w kierunku domu. Po drodze spotkał uciekających ludzi. Ktoś ostrzegł go, żeby uciekał. Dopiero po kilku dniach dowiedział się, co się stało. Niemcy zastrzelili następujące osoby: Siwak Józef lat 66 (brat Stanisława Siwaka), Siwak Bronisława (jego matka). Przed drzwiami stoły zastrzelony został Andrzej Węgrzyn, członek AK, szwagier Siwaków⁶⁵.

8.5. Głos Stanisław lat 38, ps. „Góra” – założyciel, organizator i komendant placówki ZWZ. Zatrzymany w dniu 22 września 1943 roku w lesie przez miejscowego policjanta granatowego, Czesława Skulteckiego, został przez niego zastrzelony, pomimo próśb o darowanie życia. Skultecki twierdził później, że zastrzelił Żyda⁶⁶.

⁶² S. Derus, dz. cyt., s. 139–140.

⁶³ Tamże, s. 142.

⁶⁴ Tamże, s. 143.

⁶⁵ Tamże, s. 141.

⁶⁶ Tamże, s. 144 oraz *Liber mortuorum Tuchów*, T. 10, *Ab anno 1911*, Archiwum parafialne w Tuchowie, s. 153 (adnotacja: „Zabity jako partyzant przez policję w Karwodrzy”).

8.6. Rempała Zofia – zastrzelona przez gestapo 12 lipca 1943 roku⁶⁷. Wróblewski Tadeusz – zabity przez Niemców 18 lipca 1943 roku⁶⁸. Proń Julia – zabita przez bombę 21 listopada 1944 roku⁶⁹. Kujawska Czesława – zabita przez bombę 15 stycznia 1943 roku⁷⁰. Boratyński Marian – rozerwany przez minę 29 marca 1943 roku⁷¹.

8.7. Dodatkowo w piśmie przekazanym Urzędowi Miasta i Gminy Tuchów przez Głównego Specjalistę ds. Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej mgr inż. Alicję Krzemińską (z datą 2 grudnia 1981 roku)⁷² poza wyżej wymienionymi znajdują się jeszcze następujące nazwiska: Proń Władysława, Hnatysz Kazimierz, Węgrzyn, Buchcice. Powyżej listy znajduje się adnotacja, iż nie jest znana dokładna liczba pochowanych w owej kwaterze osób (jest ich około 40) i nie wszystkie są znane z nazwiska. Nieznane są także okoliczności śmierci pozostałych ofiar spoczywających w tej kwaterze wojennej⁷³.

9. Czterech żołnierzy poległych we wrześniu 1939 roku, w tym dwóch znanych z nazwiska – Dymitr Bąk z 17. Pułku Piechoty 24. Dywizji Armii „Karpaty” oraz Władysław Czerw z 61. Pułku Piechoty 24. Dywizji Armii „Karpaty”⁷⁴ – zob. Kwaterna wojenna nr 160 z I i II wojny światowej na cmentarzu parafialnym w Tuchowie.

MEDIA O PROJEKCIE „GROBY WOJENNE W MAŁOPOLSCE”

Przeprowadzana przez nas akcja zwróciła uwagę lokalnych i regionalnych mediów. Udzielaliśmy wywiadów dla Radia RDN Małopolska oraz Radia Eska. 29 lipca 2010 roku o godz. 18.30 Kronika TVP Kraków wyemitowała krótki materiał o naszej inicjatywie, a artykuł z informacjami o niej został opublikowany również na łamach „Gazety Krakowskiej”.

Napisał o niej także miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego „Alma Mater”⁷⁵. To zainteresowanie cieszy i wskazuje, że taki sposób spędzania studenckich wakacji ma sens, a perspektywa ukazania większej liczbie osób celu

⁶⁷ *Liber mortuorum Tuchów...*, s. 166.

⁶⁸ Tamże, s. 152.

⁶⁹ Tamże, s. 161.

⁷⁰ Tamże, s. 163.

⁷¹ Tamże, s. 164.

⁷² Pismo nr 8080/3/81 z dn. 2.12.1981 Urzędu Miasta i Gminy w Tuchowie do Wojewódzkiego Zjednoczenia Przedsiębiorstw Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Tarnowie, Urząd Miasta i Gminy w Tuchowie.

⁷³ Nazwiska pochowanych w kwaterze wojennej zapisane zostały także w Odpis z ksiąg parafialnych Parafii św. Jakuba w Tuchowie nr VI/4-204/81 z dn. 6.07.1981 dla Urzędu sporządzony przez ks. Franciszka Kuklę, Urząd Miasta i Gminy w Tuchowie.

⁷⁴ S. Derus, dz. cyt., s. 123.

⁷⁵ „Alma Mater”, Nr 129: 2010, s. 64–65.

naszego działania wydaje się być szczególnie ważna dla dalszego rozwoju tej trwającej już od kilku lat inicjatywy.

ZAKOŃCZENIE

Po zakończeniu badań terenowych i powrocie do Krakowa czekało na nas pracochłonne zadanie uporządkowania zebranych informacji, stworzenie rysów historycznych opowiadających o okolicznościach śmierci poszczególnych ofiar działań wojennych, a w ostateczności wypełnienia kart weryfikacyjnych wszystkich znalezionych obiektów. W czasie ich uzupełniania można było odnieść wrażenie, że odzyskuje się dla historii te właśnie małe, często nieznanne, czy niemal zapomniane opowieści, a opisując stan techniczny obiektów, z których niektóre są zaniedbane i nie wzbudzają większego zainteresowania poczuć można było nadzieję, że sytuacja ta zostanie w jakiś sposób zweryfikowana, zmieniona po tym, jak dany obiekt trafi do tworzonego internetowego spisu. Gdyby tak się stało, uzasadnionym byłoby poczucie, że nasza praca miała głębszy sens. Poza tym, że była to fascynująca przygoda i niezwykła podróż do przeszłości.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA I DOKUMENTY

- Kronika i Biblioteki Publicznej w Jodłówce Tuchowskiej, założona 1993*
Liber mortuorum Tuchów, T. 10, *Ab Anno 1911*. Archiwum parafialne w Tuchowie
Liber mortuorum Jodłówka Tuchowska 1934–. Archiwum parafialne w Jodłówce Tuchowskiej
 Odpis z ksiąg parafialnych Parafii św. Jakuba w Tuchowie nr VI/4-204/81 z dn. 6 lipca 1981 roku dla Urzędu sporządzony przez ks. Franciszka Kukłę, Urząd Miasta i Gminy w Tuchowie
Pismo nr 8080/3/81 z dn. 2 grudnia 1981 roku Urzędu Miasta i Gminy w Tuchowie do Wojewódzkiego Zjednoczenia Przedsiębiorstw Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Tarnowie, Urząd Miasta i Gminy w Tuchowie

OPRACOWANIA

- W. Chodor, *Gałązka Jedliny*, Jodłówka Tuchowska, 1993
 P. Czernich, K. Śmigieński, *Inwentaryzacja grobów i kwater wojennych. Sprawozdanie z obozu naukowego Studenckiego Koła Naukowego Historyków UJ w powiecie brzeskim w 2011 roku*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica*” Folia 127 (12): 2012, s. 290–294, <http://resgestae.up.krakow.pl/article/view/3032/2685> (dostęp: 30.03.2018)
 S. Derus, *Tuchów. Miasto i gmina do roku 1945*, Tuchów 1992
 T. Dudek, *Tuchów w latach 1879–1939* [w:] *Pokłosie tuchowskich jubileuszy. Materiały z sesji naukowych z okazji 650-lecia (10.11.1990) i 670-lecia (14.09.2010)*, red. A. Kowalik, J. Kozioł, Tuchów 2011, s. 167–201
 R. Frodyma, *Cmentarze wojenne z I wojny światowej na ziemi tarnowskiej*, Krosno 2006

- R. Frodyma, *Galicyjskie cmentarze wojenne. Przewodnik. T. 2. Okolice Tarnowa*, Pruszków 1997
- S. Gruszka, *Siedliska Tuchowskie „między dawnymi i młodszy laty”*, Tuchów 2002
- Kamienie milowe. Część druga: wsie tuchowskiej gminy*, red. J. Kozioł, Tuchów 2003
- P. Kapusta, E. Kapusta, *Inwentaryzacja grobów wojennych*, „Alma Mater” Nr 129: 2010, s. 64–65
- A. Kowalik, *650 lat miasta Tuchowa 1340–1990*. Tuchów 1990
- J. Kozioł, *Tuchów i okolice*, Tuchów 1999
- A. Krupiński, *Krajobrazy i zabytki ziemi Tuchowskiej w akwarelach i opisach Andrzeja B. Krupińskiego*, Tuchów 2011
- P. Kutaś, J. Leśniak, *Leksykon miast województwa małopolskiego*, Kraków 2007
- A. Mężyk, *Tuchów w dokumentach, T. 1*, Tuchów 2007
- E. Mikos, *Lubaszowa. Zarys dziejów wsi i szkoły*, Tuchów 2003
- J. Salamon, *Pozdrowienie z Karwodrzy*, Tarnów 2001

LOKALNE CZASOPISMA

- „Jodłowianka” 1993, nr 1 (maj); 1995, nr 2 (czerwiec); 1996, nr 3/4 (wrzesień); 2001, nr 22 (marzec)
- „Mała Jodłowianka”, 2004, nr 3 (maj)

STRONY INTERNETOWE

- <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/> (dostęp: 30.03.2018)
- <http://mapa.targeo.pl/cmentarz-wojenny-nr-162-tuchow-tuchow~5792134/cmentarz-i-wojny-swiatowej/adres> (dostęp: 27.12.2014)
- http://www.geocaching.com/geocache/GC2681R_tajemnice-tuchowskiej-gory?guid=cfdcdca5d-c241-4acb-a8f9-f1b865ddd4f1 (dostęp: 27.12.2014)
- http://uatacz.up.krakow.pl/~wwwhistorycy/?page_id=17, (dostęp: 30.03.2018)